

Kansakoulu muutoksen moottorina ja säilyttäjänä

Hannu Syväoja

Päivi Lipponen: *Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena. Kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnassa vuoteen 1907 mennessä. Helsingin yliopisto. Soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 264. Helsinki 2006.*

Hannu Suni: *Sekularisaation puristuksessa. Koulut kristillisen arvojakuvuuden kantajina Lounais-Hämeessä 1860–1960. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 195. Saarijärvi 2005.*

Kansakoulujen perustaminen lähti käyntiin vuoden 1866 asetuksella. Edellisenä vuonna oli annettu asetus maaseudun kunnallishallinnosta. Se jakoi kirkollisen ja maallisen paikallishallinnon seurakunnaksi ja kunnaksi. Kansakoulujen perustaminen oli kunnan tehtävä. Ilman kunnallishallinnon uudistusta kansakoululaitoksen leviäminen maahamme olisi ollut hankalaa.

J. V. Snellman valitti, että Kuopion pitäjän miehistä vain kaksi tilasi *Maamiehen ystävää*. Kolmen vuosikymmenen kuluttua tiedonjano näyttää lisääntyneen. Yhden sukupolven aikana pitäjään perustettiin 27 kansakoulua – ja ilman pakotteita. Oppivelvollisuuslaki odotti vielä säätämistään, joskin vuonna 1898 voimaan tullut piirijakoasetus asetti kunnalle paineita, mikäli koulunkäyntihalukkuutta ilmeni.

Päivi Lipponen on selvittänyt, miten kansakoulu muovasi valtion, kunnan ja kyläyhteisön vallanjaon kolmiota Kuopion maalaiskunnassa. Hän kertoo väitöskirjassaan, mistä syystä ja miten koulut perustettiin. Joka koulun osalta hän on tilastoinut kylän tai koulupiirin asukkaat sosiaaliryhmittäin. Hän selvittää, ketkä olivat asian liikkeelle sysääjiä ja millaisia kyläläisiä valittiin aloittavan koulun johtokuntaan. Kun opetus sitten aloitettiin ja jatkui, selvitetään väitöskirjassa oppilaiden sosiaalinen tausta ja koulunkäyntiaktiivisuus. Koulua käytiin yleensä osittaisesti, sillä päästötodistuksen saaneita oli vähän.

Tutkimuksen painopisteisiin kuuluu kylä- ja pitäjäyhteisön sekä myös keskushallinnon välinen kanssakäyminen. Lähtikö koulun perustamisaloite kylästä vai ylempää? Annettiinko koululle perustamiseen varoja kunnan koulurahastosta? Syntyikö ristiriitoja? Mikä oli kunkin

koulun erityispiirre? Kaikki nämä kysymykset asetetaan ja kaikkiin vastataan.

Vaikutusmahdollisuus tilattomille ja naisille

Yleisesti uskotaan, että maaseudulla koulujen perustamista vastustivat eniten talonpojat, kunnan pääasialliset veronmaksajat. Kuopion maalaiskunnan koulujen osalta tämä pitää paikkansa vain ensimmäisten koulujen osalta. Ne perustettiin säätyläisten ja suurtalonpoikien korkeiden äänimäärien turvin. Sen sijaan koulujen sijoituspaikoista riideltiin. Kuntakokouksen ja kunnallislautakunnan kanssa jouduttiin kinastelemaan paitsi perustamisesta myös rahasta. Selän takana oli kuitenkin valtion tuki, kuvernööri ja kansakouluntarkastaja, joihin vääryyttä kärsineet voivat valittaa.

Muutosta perustamispäätökseen hakivat yleensä kouluhanketta vastustaneet. Tosin aloittelevassa kunnallishallinnossa ei oltu oikein selvillä, mistä laki salli valittaa. Pitäjässä oli myös yksityisten perustamia kouluja. Niiden jatkuvuus oli kuitenkin kiinni koulun ylläpitäjästä.

Kansakoulujen syntymisen kautta Lipponen tähyilee kansalaisyhteiskunnan vähittäistä rakentumista. Muiden sosiaaliryhmien jäseniä varakkaammilla ja osaavammilla säätyläisillä oli alussa paremmat vaikutusmahdollisuudet. Luku- ja kirjoitustaidon yleistyttyä alkoi talonpoikien aktiivisuus. Kunnallisissa luottamustehtävissä ja teknistyvässä maataloudessa toimimiseen kiertokouluviisuus ei enää riittänyt. Vähitellen torpparitkin tulivat mukaan.

Kehitystä Lipponen näkee johtokuntien jäsenten valinnassa. Niihin valittiin aikojen kuluessa julkista vaikutusmahdollisuutta vailla oleviakin: torppareita, työväkeä, mökkiläisiä ja jopa loinen.

Ennen passiivinen kylätaso nousi kansalaisyhteiskuntaa rakentavaksi tekijäksi. Kansakouluja perustettiin kyläkokouksissa, joissa tilattomatkin saivat osallistua päätöksentekoon. Johtokunnista tulikin tärkeä demokraattisen päätäntävällän käyttäjä. Kylätasolla se oli ainoa julkisen hallinnon elin ja siten lähellä koulupiiriläisiä. (Kouluverkon harvennuttua kaikilla nykykylillä ei enää

ole tätä vaikutusmahdollisuutta.)

Yleensä kunta rahoitti vain ensimmäisen koulun, myöhemmät koulut kyläläiset joutuivat kustantamaan itse. He antoivat rahaa ja rakennusaineita tai tekivät talkootyötä. Koulu aktivoi muuta kansalaistoimintaa. Seurasi ryväs erilaisia yhdistyksiä, useimmin raittiuden ja työväen asiaa ajavia.

Aluksi kansakoulussa oli eniten talollisten lapsia. Kuopion pitäjän monissa kouluissa oppilaiden enemmistö tuli kuitenkin tilattomien kodeista. Vähitellen lisääntyi myös tyttöjen kansakoulunkäynti.

Opetusta Lipponen ei tarkastele. Teos onkin lähinnä hallinto- ja sosiaalishistoriallinen.

”Jumalan apulaisia”

Hannu Suni on puolestaan tutkinut koulun roolia kristillisten arvojen ylläpitäjänä maallistuvassa yhteiskunnassa. Sunin tutkimus sijoittuu Tammelan suurpitäjään, johon kuului ja josta sittemmin erosi Forssan tehdasyhdyskunta. Kohteena kansakoulujen ohella on Forssan yhteiskoulu.

Sunin tarkastelema ajanjakso on pitkä, sata vuotta (1860–1960). Tänä aikana suomalainen yhteiskunta siirtyi yhtenäiskulttuurista moniarvoisuuteen. Sunin mukaan uskonnonkin täytyi sopeutua. Jo kirkollisen ja maallisen paikallis-hallinnon eriytyminen avasi portit maallistumiselle. Kirkon kiertokoulu hävisi kansakoulun laajetessa. Kansa- ja oppikoulu pyrkivät kuitenkin säilyttämään kristillisen tavan. Uskonto läpäisi niiden työtä monella tavoin. Ajan mittaan paine sitä kohtaan oli kova. Oli kohdattava työväenliikkeen opit ja isänmaallisuus, joka tosin integroitui uskontoon. Kansalaisyhteiskunnan muodostuessa opettajat joutuivat vastaamaan myös oppilaiden vanhempien reaktioihin.

Sunin tarkastelutapaa voi eräällä tavalla sanoa kirjalliseksi. Hän todistelee tutkittavan ilmiön pysyvyyttä kahden opettajan asennoitumisen kautta, Heistä toinen, Forssan tehtaankoulun opettaja G. V. Lundell vaikutti tutkittavan kauden alussa ja toinen, Tammelan Portaankoulussa toiminut Fanny Kajarto loppupuolella. Vuonna 1866 nuori Lundell kirjoittaa haluavansa toimia niin, ”että Jumalan nimi tulisi pyhitetyksi” ja vuonna 1965 opettajanvirasta eroava Kajarto tunnistaa, ettei hän ole jaksanut ilman ylhäältä tullutta apua. Eivätkä vain nämä kaksi olleet Jumalan asialla. Kirjan lopussa on pitkä luettelo Tammelan ja Forssan kirkollisesti aktiivisista opettajista. He ottivat haltuunsa osan papistolle kuuluneita teh-

täviä. Juha Siltalan ilmaisua käyttäen voi sanoa, että he olivat ’Jumalan apulaisia’.

Kuten Kuopiossa myös Lounais-Hämeessä säätyläiset perustivat ja tukivat kouluja. Forssa muuttui nopeasti Tammelan maalaiskylästä teollisuuspaikkakunnaksi. Tehtaanpatruuna Axel Wahren ja pieni säätyläisten joukko halusivat hallita sosiaalista muutosta nostamalla kansanopetuksen tasoa. Tammelan rovasti A. E. Granfelt suosi sekä kierto- että kansakouluja. Esimerkiksi kansakoulunopettajat kouluttivat sopivia henkilöitä kiertokoulunopettajiksi. Papisto odotti kansakoululta rippikouluun valmistavaa otetta. Oppivelvollisuuslaki siirsi käytännössä kaiken alkuopetuksen kansakoululle. Muutos oli miltei huomaamaton, sillä koulunpito muistutti pitkään kiertokoulua ja kouluissa pidettiin myös seurakunnan tilaisuuksia.

Muutosta ja pysyvyyttä

Lipposen tutkimus käsittelee muutosta, Sunin pysyvyyttä. Muutos saatiin aikaan, kun kyläkoulujen perustamisen ja hallinnoimisen kautta vaikutusmahdollisuudet levisivät säätyjaon ulkopuolelle. Uskonnon avulla taas pidettiin yllä kansallista jatkuvuutta. Kristillinen kulttuuriraditio säilyi koulunuudistuksista huolimatta. Opettajan arvomaailmaan työntyivät kyllä myös edistyksen, humanismin ja demokratian arvot. Vanhasta tottumuksesta uskonto säilyi merkitysheikkona edelleenkin mutta väljeni.

Opettajat mukautuivat muutokseen siltä osin kuin siinä oli pysyvyyteen viittaavia aineksia. Kansakouluissa oppia saaneina ja niitä hallinnoineena sekä yhdistystoimintaankin harjaantuneina Lipposen kuvaamat kuopiolaiset olivat valmiimpia ottamaan vastaan suurlakot ja eduskuntauudistukset kuin esimerkiksi Ilmari Kiannon *Punaisen viivan* rämsänrantalaiset.

Molemmat esiteltävät työt ovat vankkaa perustutkimusta. Yhden suurpitäjän alueelta saadut tulokset edustanevat hyvin koko maan tilannetta. Lipposelle valtaviin numerotietojen kerääminen on varmaankin ollut puuduttava työtä. Mutta tulos on vakuuttava. Hänen tutkimuksensa heikkous on esitystavassa. Lukijan olisi miellyttävämpää seurata suurten numeromäärien esittelyä, jos kerronta olisi vivahteikkaampaa. Silmiinpistäviä ovat myös pitkin kirjaa esiin putkahtavat tautofoniat. Selvyys ei olisi kärsinyt pronomiinien ahkerammasta käytöstä.

Kirjoittaja on tamperelainen filosofian tohtori.